

İSLÂHU'İ-MANTIK

(إصلاح المنطق)

İbnü's-Sikkît'in
(ö. 244/858)kelimelerin farklı
ve hatalı kullanımlarını ele aldığı
lugata dair eseri.

Daha çok bu eseriyle üne kavuştuğu için bazı kaynaklarda "sâhibü İslâhi'l-mantık" diye anılan müellif eserine mukaddime yazmamıştır. Ancak muhtevasında çeşitli dil hatalarını düzeltmek amacıyla yazıldığı anlaşılmaktadır. İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'ine mukaddimesinin uzunluğu sebebiyle "kitapsız mukaddime", *İşlâhu'l-mantık*'a da "mukaddimesiz kitap" denilmiştir (İbn Hallikân, V, 442).

İbnü's-Sikkît, iki kısma ve 112 bölüme ayırdığı eserinde çeşitli vezinde ve yapıdaki kelimelerle vezinleri aynı, mânaları farklı veya mânaları aynı vezinleri farklı kelimelere yer vermiştir. İletli ve sahih kelimelerle hemzeli, hemzesiz ve şeddeli kelimeleri incelerken halkın bu kelimelerdeki yanlışlarına dikkat çekmiştir. Bu arada lehçe farkları üzerinde de durmuş, fasih konuşan bedevilerden nakillerde bulunmuş ve kendisinden önceki dilcilerin yanlış diye kaydettikleri bazı hususlara itiraz etmiştir. Müellif, halk dilinde kullanılan kelime ve ifadelerle de temas etmekle birlikte daha çok fasih kelimelere yer vermiştir. Ayrıca sesleri ve mahreçleri yakın kelimelerle fonetik ve semantik değişim ve dönüşümler üzerinde durmuştur. Sarf konusunda da bilgi veren İbnü's-Sikkît istiklak kurallarından, çeşitli vezinler ve sayılarla ilgili kurallardan, bazı atasözlerinin izahı ile ism-i mevsûl, semâî müennesler ve sadece olumsuz şekilde kullanılan ifadelerden, tesniyelerden ve özel isimlerin tesniyelerinden de bahsetmiş, eserin sonunda "fuale" vezinindeki sıfat ve isimler hakkında bilgi vermiştir.

İşlâhu'l-mantık Ezherî'nin *Tehzîbü'l-luğa'sı*, İbn Sîde'nin *el-Muḥaṣṣa'sı*, İbn Fâris'in *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa'sı*, Feyyûmî'nin *el-Mişbâhu'l-münîrî*, Zebîdî'nin *Tâcü'l-ürûs'u*, Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *Faşlü'l-makâlî*, Süyûtî'nin *el-Müzahir'i* ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Ḥizânetü'l-edeb'i* gibi temel eserlerin başlıca kaynakları arasında yer alır. İbn Kuteybe *Edebü'l-kâtib*'inde, İbnü's-Sikkît'in bu eseriyle *el-Elfâz*'ındaki metodunu takip etmiş, bu iki eserdeki bölümlerin büyük bir kısmını kitabına almış, an-

cak İbnü's-Sikkît'in adını anmamıştır. Müellifin çağdaşı olan veya daha sonra yetişen dil ve edebiyat âlimleri *İşlâhu'l-mantık*'tan övgüyle söz etmişlerdir. Müberred, Bağdatlılar'ın eserleri arasında İbnü's-Sikkît'in bu eserinden daha iyisini görmediğini söylemiş (Kemâleddin el-Enbârî, s. 179), bazı âlimler de Bağdat köprüsünden *İşlâhu'l-mantık* gibisinin geçmediğini ifade ederek bu görüşü paylaşmışlardır (İbn Hallikân, VI, 400).

Günümüze Ebû Muhammed Kâsım b. Muhammed b. Beşşâr el-Enbârî rivayetiyle gelen *İşlâhu'l-mantık*, 372 (982) yılında Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Hasan'ın Ahmed b. Fâris'e birkaç defa okuduğu bir nüshası esas alınarak Ahmed Muhammed Şâkir ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından neşredilmiş (Kahire 1949, 1956, 1970, 1987), bu neşirdeki hatalara ilişkin olarak Muhammed Sâlih et-Tikrîfî bir tenkit yazmıştır (bk. bibl.).

Eser üzerinde şerh, tehzîb ve ihtisar türü çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri Hatîb et-Tebrîzî'nin *Tehzîbü İslâhi'l-mantık* adlı eseridir. Tebrîzî mukaddimesinde, *İşlâhu'l-mantık*'ın hacminin küçüklüğüne rağmen önemli bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle büyük ilgiye mazhar olduğunu görürken eserde bulunan gereksiz tekrarları çıkarıp örnek beyitlerdeki hataları düzeltmek ve bazı güç tarafları açıklamak üzere eserini yazdığını belirtmektedir (Hatîb et-Tebrîzî, neşredenin girişi, I, 41). Tebrîzî'nin bu eseri Bedreddin Na'sânî (Kahire 1913), Muhammed Zekî ve Sâlih Ali Bek tarafından kısmen (Kahire 1913), Fevzî Abdülazîz Mes'ûd tarafından tam olarak iki cilt halinde (Kahire 1986-87) neşredilmiştir. Eser için bir tehzîb ve ihtisar çalışması da vezîr Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Ali el-Mağribî tarafından yapılmış, kitaptaki karışık lugat malzemesi isim ve fiil kalıplarıyla diğer hususlar (leffif) olmak üzere üç bölümde toplanmıştır. *el-Müneḥḥal muḥtaşaru İslâhi'l-mantık* adıyla Cemâl Talebe tarafından yayımlanan (bk. bibl.) bu eserle ilgili olarak Ebû'l-Alâ el-Maarrî *Risâletü'l-ıgrîd*'i yazmıştır (bk. *DİA*, X, 290). Diğer bir çalışma da Yûsuf b. Hasan es-Sirâfî'nin *Şerḥu ebyâti İslâhi'l-mantık* adlı kitabıdır (nşr. Yâsîn Muhammed Sevvâs, Dübey 1992). Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *el-Meşûfû'l-mu'lem fi tertibi'l-İslâh'alâ hurûfi'l-mu'cem* adıyla yaptığı çalışmada (nşr. Yâsîn Muhammed Sevvâs, Mekke 1403/1983) *İşlâhu'l-mantık*'ı alfabetik olarak tertip etmiş, farklı yerlerde bulunan bilgileri bir

araya getirmiş, tekrarları çıkarıp karmaşık noktaları izah etmiş ve bazı eksiklikleri tamamlamıştır. Buna benzer bir çalışma da Muhammed Hasan Bükâî tarafından gerçekleştirilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü's-Sikkît, *İşlâhu'l-mantık* (nşr. Ahmed M. Şâkir-Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1970, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 9-15; Sirâfî, *Şerḥu ebyâti İslâhi'l-mantık* (nşr. Yâsîn M. es-Sevvâs), Dübey 1992, neşredenin girişi, s. 5-8; vezîr el-Mağribî, *el-Müneḥḥal muḥtaşaru İslâhi'l-mantık* (nşr. Cemâl Talebe), Beyrut 1415/1998, neşredenin girişi, s. b, 29-35; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 273-274; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ'* (nşr. M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1386/1967, s. 178-180; Ebû'l-Bekâ el-Ukberî, *el-Meşûfû'l-mu'lem* (nşr. Yâsîn M. es-Sevvâs), Mekke 1403/1983, neşredenin girişi, I, 5-9; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 442; VI, 395-401; Hatîb et-Tebrîzî, *Tehzîbü İslâhi'l-mantık* (nşr. Fevzî Abdülazîz Mes'ûd), Kahire 1987, neşredenin girişi, I, 18-20, 41-42; *Keşfü'z-zunûn*, I, 108; Abdülazîz el-Meymenî, *İkldü'l-Ḥizâne*, Lahor 1927, s. 8-9; Brockelmann, *GAL*, II, 206; Ramazan Abdüttevâb, "İşlâhu'l-mantık", *Tİ*, VIII-IX, 7-18; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 424; *Ma'a'l-mektebe*, s. 294-295; Muhammed Hasan Bükâî, *Tertîbü İslâhi'l-mantık*, Tahran 1412, s. h-y; A. Ahmedali, "Zaid b. Rifâ'a and his Abridgement of Ibn as-Sikkît's *İşlâh al-mantık*", *ZDMG*, XC (1936), s. 201-208; Muhammed Sâlih et-Tikrîfî, "İbnü's-Sirâfî ve Kitâbü İslâhi'l-mantık", *MMlir*, XXXV (1984), s. 3; Sahbân Halîfât, "Ebû'l-Alâ el-Maarrî", *DİA*, X, 290.

NASUHİ ÜNAL KARAARSLAN

İSMET

(bk. İSMET).

İSPARTA

Akdeniz bölgesinde şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

Göller yöresi denen kesimde Akdağ'ın kuzey eteğinde, şehirle aynı adı taşıyan ovanın güneybatı ucunda, denizden yaklaşık 1024 m. yükseklikte yer almaktadır. İç Anadolu'dan Akdeniz'e inen güzergâhta önemli bir merkez olarak ortaya çıkan şehrin asıl gelişmesi Selçuklu hâkimiyeti sonrasına rastlar. Isparta adının nereden geldiği tartışmalıdır. Antik kaynaklarda görülen Baris / Bareaos adlı şehrin burada bulunduğu ileri sürülmüştür. Bazı araştırmacılar, bu adın Sanskritçe varî (su) kelimesiyle ilgili olabileceği üzerinde dururlar. Bir kısmı ise buraya Hitit veya Lidya dilinde Barida dendiğini, zamanla Grekler'in bu kelimenin başına eis / is ekini getirerek "Barida'ya" anlamında eis Barida adıyla andıklarını, daha sonra bunun Sa-